

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Тамара Демченко

●

ГІДНЕ ПОПОВНЕННЯ МОСКОВСЬКОЇ УКРАЇНИАНИ

(Рецензія на книгу: “Мельниченко В. “На славу нашої преславної України” (Тарас Шевченко і Осип Бодяньський). – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2008. – 560 с.”)

Нова праця доктора історичних наук, генерального директора Культурного центру України в Москві В. Мельниченка підтвердила вірність і відданість автора обраній темі: досліджувати московський період у житті видатних постатей української історії ХІХ – початку ХХ ст. Схвальні відгуки отримали його монографії: “Михайло Грушевський: “Я оснувався в Москві, Арбат, 55” (2005) та “Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті” (2006). Ці книги, як на нас, характеризуються розмаїттям і багатством фактографічного блоку, прискіпливо вивіреними деталями московських інтер’єрів та екстер’єрів, мало або й зовсім не відомими, а тому особливо цікавими подробицями з життя великих українців, підкресленою толерантністю суджень і висновків, прагненням уникати упереджених політичних оцінок і залишатися на терені наукової достовірності. Не можна не погодитися із слушною думкою В. Верстюка – автора передмови до вищеназваної книги про М. Грушевського: “Вона не виходить з позитивістського дискурсу і, очевидно, цим сильна”¹.

При цьому В. Мельниченко має хист викладати матеріал доступною для сприйняття мовою. Хочеться відзначити, що це дуже гостра і навіть болюча проблема сучасності: відрив набутків гуманітаристики, в тому числі й історичної науки, від свідомості громадянсько активної частини суспільства. Академік І. Дзюба прямо наголосив, виступаючи на Всеукраїнському форумі інтелігенції: “Однією з найбільших бід і небезпек нашого суспільства є, на мою думку, глибокий розрив між рівнем професійного, наукового осмислення нашої історії, культури, духовності й масовою свідомістю, нерідко до всього цього глухою”². Треба визнати, що ця прикра обставина спричиняється, крім усього іншого, аж надто специфічним, густо насиченим незнайомими термінами для “посвячених” чи “втаємничених” призначеним способом викладу матеріалу. Коло читачів, таким чином, сильно звужується. Авторіві рецензованої роботи пощастило уникнути цієї пастки – його доробок може бути засвоєний і простим учителем або інженером.

Але повернімося до особливостей рецензованої роботи. Все вищенаписане цілком прикладається і до неї. Проте варто виокремити один нюанс, який свідчить про спробу і, на нашу думку, досить успішну – освоїти новий пласт історичних знань. Автор не тільки не приховує своїх намірів, а навпаки, формулює їх на першій

же сторінці. Висвітлюючи мотиви, якими він керувався при виборі постаті О. Бодяньського, дослідник вступає у полеміку з І. Лисяком-Рудницьким: “Мабуть, інтерес до Бодяньського гальмується ще й укоріненим стереотипом, за яким, укупі з Михайлом Максимовичем, вони нібито “зовсім не були українськими національними патріотами”. “Невже бездумно збочимо від істинної суті видатних співвітчизників на тій підставі, – розмірковує він, – що їх український патріотизм абсолютно спокійно суміщався з імперсько-російською ідентичністю? Це питання не пусте, не вузькоцехове, а принципове, історіософське. На нього маємо відповідати, якщо збираємося здобувати уроки гіркої історії, в якій, як у бурштиновій смолі, поки що скам’яніло завмерли деякі наші видатні співвітчизники” (С. 3 – 4)³.

Уся книга є пристрасною спробою зняти з особи московського професора скам’янілий панцир відчуженості від України і духовного відступництва. Щедро цитуючи листи юного Бодяньського до батьків із Переяславської духовної семінарії, В. Мельниченко виокремлює його “любов до малої Батьківщини, закладену в самому генотипі Бодяньського”. Водночас відзначається вплив книг, під знаком яких пройшло все свідоме життя вченого (С. 92 – 93). Згідно із задумом автора, дружні стосунки з Т. Шевченком та іншими українцями теж виступають вагомим доказом його українськості. “Щодо Бодяньського й Щепкіна, – зазначає дослідник, – то в нашій пам’яті вчений і артист об’єднані їх дружбою з Шевченком, для якого вони були найбільшчими москвичами” (С. 230).

Ще один аргумент на користь своєчасності видання – “кругла” дата: 200-літній ювілей О. Бодяньського, який припадає на осінь поточного року, та й 200-річчя від часу народження Кобзаря також не за горами, мусять бути відзначені належним чином, а це передбачає сплеск наукового інтересу, появу нових розвідок.

Підкреслимо, що для чернігівців постать О. Бодяньського знакова ще в одному сенсі: він – наш земляк, хоча й народився на історичній Полтавщині, але його батьківщина – містечко Варва Лохвицького повіту Полтавської губернії – тепер райцентр Чернігівської області. Власне, коли пам’ять О. Бодяньського вшанують і тут, і там, ніхто не буде в накладі: людина, яка видала “Літопис Величка” та “Історію Русів” заслуговує на пошану сучасників.

Оскільки більш-менш освічений читач уже знає дещо про Т. Шевченка, то В. Мельниченко ширшими мазками подає біографічні дані другого із своїх героїв, змальовує його портрет: “Екстраординарний професор кафедри історії і літератури слов’янських наріч Московського університету Осип Максимович Бодяньський був невеликого зросту, сутулуватий, з чималою головою на товстій і короткій шії, праве око його косило, мало хто знав, що на нього професор осліп, а ходю своєю він нагадував, як цвенькали злі язики, “звіра-бегемота”. Він ішов звично-повільно, шакутильгаючи, важко ступаючи з ноги на ногу. Навіть люди, які його любили, зізнавалися: “Бодяньський був некрасивий, а ходю своєю, мабуть, дійсно нагадував згаданого звіра. Але ця некрасива оболонка вмщала в собі високий дух, який носія свого піднімав над повсякденним рівнем” (С. 167). На щастя для сина священика з Полтавщини, знайшлися в Росії і високопоставлені чиновники, і вчені, і студенти, котрі зуміли розгледіти і належним чином оцінити “високий дух” – вдале поєднання блискучих здібностей мовознавця, літературознавця, фольклориста, історика, археографа, поліглота з сильною волею, усвідомленням своєї місії “будителя”-просвітника, надзвичайною працездатністю та відданістю своїй справі.

Ці риси дали змогу професорові залишити помітний слід в історії славистики. Його наукові висновки не втратили свого значення й нині. В епоху запеклих баталій довкола “мовного питання”, мабуть, не випадково Автор навів міркування О. Бодяньського, дбайливо виділивши найсуттєвіше: “Но возможны ли какое-либо единение, общение, взаимность между различными членами многоветвистого народа без единения, взимности и языка – точки соприкосновения для всех и каждого, <...> Язык есть самое нелицетворное отражение народа со всем его

наличним имуществом, или, лучше, – это сам народ, олицетворяющийся в слове. Каков язык – таков и народ”. У своїй першій лекції в Московському університеті, прочитаній у 1842 р., професор немовби підказав і нам, що треба робити: “чистить и холить родной язык – условие дальнейших успехов в народном деле” (С. 125 – 126).

Не заглиблюючись у детальний переказ наукових досягнень і заслуг вченого, звернемо увагу на один важливий аспект його світогляду, ретельно проаналізований В. Мельниченком. Виявляється, “відомий слов’янознавець не був ідейним слов’янофілом класичного гатунку, в його працях відсутня притаманна слов’янофілам ідеалізація стосунків Росії та зарубіжних слов’янських народів і міфологізація російської історії. На відміну від слов’янофілів, українець Бодяньський вважав “колискою православ’я” не Великоросію, а “Білу, Червону і Малу Русь”, він був далекий від слов’янофільського обожнювання “великоросів” і відведення всім іншим слов’янам Росії ролі великоруських “відгалужень” (С. 297). З іншого боку, для вченого характерне неприйняття і поглядів та постулатів західників. Його позиція визначалася, таким чином, визнанням особливого місця в історії слов’янського світу, але без домінування Росії, рівністю “всіх племен”. У цьому контексті переконливо виглядає посилання на “ніким досі не акцентоване переписування рядків” з поеми Т. Шевченка “Великий льох”, здійснене О. Бодяньським. Воно кваліфікується автором “тихим і високим подвигом підданого Російської імперії, українця Осипа Максимовича Бодяньського...” (С. 270). І цей висновок ще більше посилюється зіставленням О. Пушкіна і Т. Шевченка: “Поет імперії і поет волі” – так стисло оцінює автор основну відмінність між двома великими поетами. Можна знайти у даній книжці ще чимало прикладів, які підтверджують, що для О. Бодяньського “поет волі” був ближчим, ріднішим, зрозумілішим, своїм.

Таким чином, дивлячись крізь призму наукових зацікавлень одного зі своїх героїв, духовного й інтелектуального середовища, в якому він жив, дружніх зв’язків, симпатій і, звичайно ж, антипатій московського вченого, Автор вносить суттєві корективи до традиційних уявлень про постать О. Бодяньського. Складатися враження, що у цієї далеко не пересічної особистості все-таки значно більше було від українця, ніж від “малороса”.

Водночас біограф не приховує і тяжких, неприємних сторінок у життєписі О. Бодяньського. Їх теж було чимало: хвороби, безгрошів’я, розрив з друзями, звільнення з посади. Та й характер у шанованого професора був не з простих, легких у спілкуванні. Так, В. Мельниченко відзначає цю його рису: “Бодяньський очоче приходив на іменини до людей, яких поважав, правда, в тому випадку, коли там не було неприємних йому гостей” (С. 419).

І все ж одне виокремлювало цю постать на тлі московського наукового світу – неприхована і вічна любов до України, яка знаходила свій вияв і в наукових працях, і в спілкуванні з такими, як він сам, закинутими далеко від рідної землі земляками. З великим інтересом читаються сторінки, де з’являються Микола Гоголь, Михайло Максимович, Пантелеймон Куліш, Михайло Щепкін. Контакти їх з Бодяньським, зафіксовані у багатьох джерелах, вирізняв дух особливого братерства. Автор наводить цікавий фрагмент із спогадів російського літератора М. Берга про Гоголя. У гурті письменник тримався частіше збоку від усіх. “Он изменял обыкновенным своим порядкам, если в числе приглашенных вместе с ним оказывался один малороссиянин <...> Каким-то таинственным магнитом тянуло их тотчас друг к другу; они усаживались в угол и говорили нередко между собой целый вечер, горячо и одушевленно, как Гоголь (при мне по крайней мере) ни разу не говорил с кем-нибудь из великороссов” (С. 392). Нам здається, що це спостереження значною мірою стосується і О. Бодяньського, з яким Гоголя пов’язували дружні стосунки.

Проте, згідно із Автором, найповніше українські первні О. Бодяньського проявляються у непростих, але загалом щирих взаєминах з Тарасом Шевченком. При цьому варто відзначити, що дослідник чітко усвідомлює глибинну різницю

між Кобзарем та Бодянським і навіть самим Гоголем: “Шевченко став уособленням українського духу, самої України саме тому, що він не влився, як Гоголь, у стихію російської літератури, не став опрацьовувати в Росії, як Бодянський і Максимович, українську історію, міфи, перекази, казки, легенди, таким чином будячи інтерес до України. Шевченко не прийняв світоглядного “дуалізму”, не допускав роздвоєння на “імперську” і “малоросійську” форми творчого самовираження. Він не сумнівався, подібно до Гоголя, яка в нього душа – хохлацька чи російська. Шевченко став живою й невмирущою запорукою неможливості національного знеособлення, до якого штовхала імперська мовно-культурна атмосфера” (С. 305). Водночас, на такому підході Автор наполягає, хоча планка такого служіння українській ідеї виявилася зависокою для О.Бодянського, ця обставина аж ніяк не стала перешкодою для дружби українських діячів. Т. Шевченко цінував у своїх московських друзях-земляках те, що вони реально робили для рідної культури, розумів їхнє складне становище і не вимагав неможливого. Іншими словами, він умів дружити, поважав чужі погляди й прагнення. У цьому контексті особливий інтерес викликають його контакти з відомими представниками російського слов'янофілства – родиною Аксакових.

Окрім того, заслуговує на увагу і постійне звернення дослідника до сімейних, побутових обставин життя його героїв, з'ясування родинних зв'язків. Можна без перебільшення твердити, що зведення дійових осіб з високих котурнів, виопуклення у них людських рис пішло тільки на користь книзі.

Загалом у праці В. Мельниченка з'ясовані з гранично можливою інформаційною повнотою всі події, що припадають на дні перебування Т. Шевченка у Москві, проаналізовані його тамтешні зв'язки, прослідковані навіть його ймовірні маршрути вулицями російської столиці. Цей сюжет переплітається з детально викладеною біографією О. Бодянського, але оскільки вчений переважно і найбільш плідну в науковому сенсі частину свого життя прожив у Москві, то його зустрічам з Т.Шевченком на московській землі приділено особливу увагу.

Важливою дійовою особою книги В. Мельниченка виступає Москва. Вона присутня фактично на кожній із сторінок і зовсім не як символ, навпаки, постає перед нами у розмаїтті своїх вулиць, провулків, площ, жител для простого люду та аристократичних особняків, крамничок, готелів, трактирів, світських салонів, церков, монастирів, цвинтарів... Її детальна топонімія служить не тільки декорацією, в якій розгортається сюжет. Характеристика того чи іншого місця використовується для повнішого аналізу взаємин героїв книжки.

Проте не Москва зблизила Шевченка з Бодянським і ще одним близьким до поета діячем – славою російського драматичного театру – Михайлом Щепкіним. Непорушним фундаментом їхніх щирих і безкорисливих стосунків стала любов до “нецьки” України.

Перед читачем послідовно розгортається барвисте, густо заселене полотно історії, на якому знаходиться місце численним дійовим особам, покликаним до життя вивченням архівних джерел, студіюванням мемуарів і сучасних праць. Впадає у вічі використання огрому документів, які Автор щедро цитує і для підтвердження своїх міркувань, і дискутуючи з їхніми авторами, бо торкається тем злободенних, довкола яких в усі часи спалахувала палка полеміка.

Однією з найоригінальніших ознак роботи і свідченням глибокого занурення у тему є, на нашу думку, постійна присутність Автора у книзі не тільки як творця і спостерігача, але й дійової особи. Час – категорія незворотна, але у будь-яку точку простору, як відомо, можна повернутися. На теренах Москви і особливо Арбату шляхи нашого сучасника В. Мельниченка постійно перетинаються із стежками, що їх у ХІХ ст. протоптали його герої. Такий підхід надає розповіді не просто достовірності, він залучає читача до споглядання не тільки милих серцю Автора тіней великих постатей, але й старовинних будиночків, провулків, соборів, які є безмовними свідками їхнього життя.

Вражає й завершення усіх численних сюжетних ліній. У день Святої Трійці –

27 травня 2007 р. В. Мельниченко відвідав могилу О. Бодянського на території Новодівочого (Богородице-Смоленського монастиря) у Москві. “Відцвітав бузок, під спекотним сонцем сумовито схилили листя старі берези й молоді липи, щемливо пахла свіжоскошена трава, а нескошена росла по-сільському вільно, поцяткована сивими круглячками пухнастих кульбаб... Міський гул за стінами монастиря здавався чужим і другорядним, а тут було тихо, спокійно, вітер шумів лише у густих верхівіттях старих і високих лип і кленів...

Можна тільки мріяти про те, щоб спочивати вічним сном у такому місці й серед таких небіжчиків”, – елегійно підсумовує Автор (С. 554). Ці ліричні нотки не виглядають чимось чужорідним, не вибиваються із загального контексту, оскільки й у багатьох інших місцях книги В. Мельниченко не ховається за забором академізму, а виступає прямо, незмінно відстоюючи своє кредо, основні засади якого він сформулював так: “Настав час розкрити історичні зв’язки національних геніїв із Арбатом і тим самим показати живі витoki й джерела невичерпної української присутності та сили на головній вулиці Росії...”⁴. Реалізації грандіозного задуму присвячена уже третя книга із “українсько-московської” біографічної серії і можна сподіватися на її поповнення.

Поліграфічне оформлення видання перевищує всі сподівання: гарний папір, тверді палітурки, зі смаком оформлені форзаці, фотодокументи. Книжку приємно взяти до рук.

І все-таки доречно буде вказати й на деякі недоліки видання. Нову роботу В. Мельниченка можна читати як документальну прозу, але можна і студіювати як наукове дослідження. У другому випадку явно не вистачає іменного покажчика і списку літератури. Вся книга поділена на 7 великих розділів, процес читання яких суттєво полегшується розбивкою тексту на невеликі сюжети із виразними, влучними, а подекуди й провокативно-інтригуючими назвами. Але чому вони не увійшли до змісту книги?

Загалом, як і сподівався Автор, його дослідження стало гарним подарунком українським читачам до 200-річчя О. Бодянського, гідним внеском у шевченкіану.

Джерела та література:

1. Верстюк В. Книга, що прояснює політичну позицію М. Грушевського // Мельниченко В. Михайло Грушевський: “Я оснувався в Москві, Арбат 55”. – М., 2005. – С. 7 – 8.
2. Дзюба І. “Якби ми гідно реагували на вияви дикості у власному середовищі, ми б мали моральне право висувати претензії щодо чужої дикості” // День. – 2008. – 29 березня. – С. 4.
3. Тут і надалі в круглих дужках посилання на рецензоване видання.
4. Мельниченко В. Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті. – М., 2006. – С. 6.

Олексій Брик

ХІБА Ж ПРИМУСИШ СЕРЦЕ ЗАМОВЧАТИ...

У вітчизняній ліриці другої половини двадцятого століття Дмитро Іванов – один з найпомітніших поетів України. У своїх творах поет-лірик уміло передає думки, почуття, настрої, викликані навколишньою дійсністю й своїми переживаннями:

*Ніч втекла
від пахущої зваби.
Йдуть лугами
тумани з Десни,
На очах посивіли кульбаби,*